

A klasszikus hagyomány Agyich István *Saeculum*ában

Jelige: Eddigmin

Bevezetés

Eddig mindössze néhányan foglalkoztak részletekbe menően Agyich István költészetével: ezeket a vizsgálódásokat, ha a belőlük születő munkák megjelenési idejét vesszük figyelembe, tíz év választja el egymástól. Egyfelől Szörényi László írt Agyichről, először 1993-as, *Hunok és jezsuiták* című, a magyarországi latin hősepikával foglalkozó kötetének egyik fejezetében,¹ majd a *Studia Hungarolatina*-ban² is. Másfelől T. Papp Zsófia, akinek tanulmánya jelent meg 2003-ban a Koller József emlékkonferencián elhangzott előadásából.³ Ezekből a tanulmányokból az érzékelhető, hogy a szűk recepció egyelőre Agyich életének és rendelkezésre álló műveinek ismertetésére, a későbbi kutatás megalapozására, valamint annak szorgalmazására korlátozódik. Agyich esetében is, mint ahogy a magyar neolatin költészet feltérképezése esetén is, a kutatás szó szerint a keresés állapotát jelenti. Szörényi is és T. Papp is azzal zárja tanulmányát, hogy érdemes lenne tovább kutatással előkeríteni Agyich többi művét is.⁴ T. Papp azt is megállapítja, hogy eltérés van a forrásokban olvasott és a ténylegesen ellenőrizhető információk között. Horányi Elek⁵ piarista szerzetes korabeli magyar írók életrajzát és műveik listáját tartalmazó munkája például 26 tételbe sorolva nagyjából 28 művet említ meg Agyichnál.⁶ Ugyanakkor T. Papp az Agyichről szintén író, későbbi Brüstle Józsefről azt mondja, hogy „rövidebben írt: [idézi Brüstlét] »kiváló költő volt, sokat írt, de semmit sem nyomtatott ki«, – majd így folytatja – Szinnyeitől idéztem korábban: »Agyich 1772-1788-ig megjelent 25 alkalmi és egyéb« verséről szól”⁷ T. Papp szemben ezekkel a számokkal a Klimó Könyvtár⁸ katalógusa (mely szerint többet Agyich

¹ SZÖRÉNYI László: *Epikus témák a pécsi latin nyelvű bukolikában*, in SZÖRÉNYI László: *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*. AmfipressZ, Budapest 1993. 140–144.

² SZÖRÉNYI László: *Latin költészet 1770 és 1820 között*, in SZÖRÉNYI László: *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és a neolatin irodalomról*. Kortárs Könyvkiadó, Budapest 1999. 105–106.

³ T. PAPP Zsófia: *Agyich István kanonok élete és versei (könyvtári adatok alapján)*, in FONT Márta — VARGHA Dezső (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 13. – Koller József emlékkonferencia (2002. október 24-25.) válogatott előadásai*. Pécs Története Alapítvány, Pécs 2003. 201–245.

⁴ „Agyich István tizenegy költeményét volt alkalmam itt áttekinteni, remélhetőleg további kutatással még több is előkerül majd.” T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 234.

„Úgy hiszem, érdemes többi művét is felkutatni, összegyűjteni és végre egy kötetben kiadni [...]” SZÖRÉNYI: *Hunok és jezsuiták* 144.

⁵ Művének címét a tanulmányból szúrom be (lásd 5. lábjegyzet): „Horányi, Alexius: *Nova memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*. Pest, 1795. Pars. I., 45–46.”

⁶ „[k]érdés, hogy valóban csak kiadott művekről írt-e. Ami a művek kiadásának vagy írásának idejét illeti, ismeretes, hogy megfogalmazása szerint a 26 tételben felsorolt, legalább 28 mű közül 18-nak ismerhette a keletkezési idejét, ezek címe után évszám olvasható, 1762 és 1788 között [...]”

⁷ T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 213.

⁸ „A hajdani Pécsi Püspöki Könyvtárat Klimó György, a jobbágy származású pécsi ordinárius (1751–1777) alapította meg 1774-ben, és tette nyilvánossá Magyarországon elsőként mindenki „közhasznára” (publicae omnium utilitati): ekképpen a könyvtár-történetírás hazánk első nagy nyilvános könyvtáráként tartja számon.” POHÁNKA: „*«Boldog idők! Amikor az emberi értelem ilyen intézményekben támogatásra lel»*” 524.

művei közül még életében ki is adtak) és a Széchényi Könyvtár alapján összesen 11 művét vehette kézbe, melyeknek csaknem mindegyike kolligátumba kötve jelent meg (ezeket is és a dolgozat tárgyául választott költeményt is Engel János József⁹ pécsi nyomdász nyomtatta ki). Ilyen körülmények között a kutatás méltán fogalmazhatja meg abbéli reményét, hogy további Agyich művek is előkerüljenek majd, és ismételheti meg Horányi Elek kiadásra irányuló óhaját.¹⁰ Emellett pedig mindkét tanulmány hivatkozik arra, hogy Agyichot kivételes tehetségű költőnek tartották,¹¹ aki „eleganciájával messze kimagaslik kora átlagos alkalmi poéziséből”,¹² és „a versifikátorok hadából igényességével messze kiemelkedik”.¹³

Dolgozatomban Agyich sokat emlegetett, Pécshez kötődő, *Saeculum liberatae a tyrannide turcica civitatis Quinque-Ecclesiensis*¹⁴ című versének elemzését tűzöm ki célul. A költeményt a klasszikus római költészeti hagyományhoz való viszony szempontjából vizsgálom meg.

Először is a verssel kapcsolatban a műfaj kérdése merül fel, tekintettel arra, hogy elégikus és epikus jegyeket egyaránt felmutat, ugyanakkor pedig a *Saeculum* alkalmi költemény, amennyiben a török kiűzésének századik évfordulójára íródott, 1786-ban. A szöveg műfaji sokféleségét az is erősíti, hogy több különböző költői téma kibontásával az eposzon és az elégión kívül más klasszikus műfajok, műfajkódok is megjelennek a versben, mint például a bukolika vagy a panegyricus. Arra mutatok majd rá, hogy ez a műfaji többneműség a klasszikus hagyományon keresztül milyen módon szervesül egységgé. Másodszor a *Saeculum*-ban a klasszikus mintakövetés az ókori szerzők szövegeire tett utalásokban is megragadható. Első olvasásra is világossá válik, mint ahogy azt Szörényi is kiemeli,¹⁵ de már a kortársak is megfigyelik,¹⁶ hogy ovidizáló, illetve a teljes költszertet nézve egyaránt vergilizáló versezettel van dolgunk. Ezeknek az allúzióknak a fényében szeretnék majd rámutatni arra is, hogy Agyich hogyan teremti meg költeménye antikvitással való érintkezési pontjait, milyen szemléletet alakít ki ehhez a hagyományhoz, valamint mire használja az így létrejött konstrukciót. Azaz, ilyen módon az utalások „kiolvasásakor”, ahol

⁹ Typis Ioannis Iosephi Engel – olvasható *Saeculum* címlapján (más címen *Poëmation elegans*).

¹⁰ „Milyen kedves munka lenne ez Apolló és a múzsák tisztelőinek, ha mindez egy kötetbe gyűjtve nyomtatásban is megjelenne.” SZÖRÉNYI: *Hunok és jezsuiták* 144.

¹¹ Lásd fentebb Brüstle szavait, a 18. lábjegyzetet és a 19. lábjegyzettel ellátott főszöveget.

¹² SZÖRÉNYI: *Hunok és jezsuiták* 140.

¹³ SZÖRÉNYI: *Studia Hungarolatina* 105.

¹⁴ A cím magyarul így hangozhat: *Pécs városának a török zsarnokoskodás alóli felszabadulásának évszázada*.

¹⁵ „A század első felében divatozott, ovidizáló, disztichonos kiseposz ...” SZÖRÉNYI: *Studia Hungarolatina* 105.

¹⁶ „[h]a ezeket összegyűjtve kinyomtatták volna, egy új Ovidius verseinek tűntek volna” T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 213.

módban áll, és a költemény elemzése során egyúttal saját interpretáció megfogalmazására is kísérletet teszek majd.

Agyich élete és recepciója

Tekintve, hogy Agyich István nem minősül ismert költőnek, leszámítva a neolatin irodalmat, a nemzetközi, tudományos színtereket áthidaló neolatinos kutatók körét, ezért a bevezető után a fenti szűk szakirodalomhoz hasonlóan röviden kitérek az életére, valamint megpróbálom megragadni, milyen képet alkotott Agyichról a kortársak és a közeli utókor recepciója.

Agyich életéről több forrásból is értesülünk: „főleg Horányi Elek, kisebb részben Brüsztle József és Aigl Pál” írnak róla. T. Papp Zsófia ezeken a szerzőkön kívül még Szinnyei József és Gulyás Pál azonos című (*Magyar írók élete és munkái*) műveire is utal lábjegyzetben. Szörényi László Horányira támaszkodik, amikor Agyich életrajzát közli. Alapul véve tehát T. Papp és Szörényi átfogó és haszonnal forgatható bemutatásait ezekre támaszkodom, mint amelyek már elvégezték a szükséges történeti-filológiai munkát.

1730-ban, horvát katonacsaládba született: a Szerém megyei családban nagyapja, szintén Agyich István, és apja is, Agyich Illés, katona volt. Nagyapja Savoyai Jenő alatt szolgált, apja pedig egy lovasezred másodkapitánya volt. Tanulmányait Vukovárott és Illokon (Újlak) kezdte meg – ez az alsóbb osztályokra, az *inferiores classes*ra vonatkozik. Szülei korán meghaltak, a hirtelen árvaságra jutott Agyich pedig úgy határozott, hogy katonának áll, de alkalmatlannak bizonyult;¹⁷ „[B]rüsztle ehhez hozzáteszi, hogy »Mars csatazajától idegenkedve« választott magának más, szentebb életmódot”.¹⁸ Szegeden folytatta tanulmányait a piarista gimnáziumban, ahol verselni is elkezdett, mintaképének pedig egyik tanárát, Koricsányi Márkot tekintette.¹⁹ Majd ezután Budára ment. Itt filozófiát tanult Fonovits János jezsuita professzortól. Ekkor Klimó György püspök tudomást szerezve a fiatal Agyich kiváló képességeiről rábírja a papi pályára, és felveszi a pécsi egyházmegye

¹⁷ T. Papp itt idézi Brüsztle írását mintegy indoklásul, hogy: „[m]égis, »születésétől fogva lágy természetű lévén, Marstól idegenkedve, a szelíd Minervát készült követni.«” T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 206.

¹⁸ T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 206. Vö. a 33 lábjegyzettel.

¹⁹ „Horányi Elek [...] ez után érintette azt, hogy az ifjúnak Koricsányi Márk (1707-1752), a »*summus poeta*« és Bíró Dávid (1713-1773) voltak példaképei; [...] Horányi későbbi, kétkötetes munkájában, Koricsányiról: »főleg a költészetben tűnt ki, úgy látszott, költővé nem lett, hanem született, természetes és magától folyó verseket írt Ovidius és Martialis modorában.«” T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 207. Vö. a 35. lábjegyzettel. T. Papp Horányit idézve felhívja a figyelmet a 65. lábjegyzetben az életrajzírónak a két költő jellemzésében megegyező fordulatára: „[s]jokat énekelt [ti. Agyich], azaz költött, ékes, nagy műveltségre valló és mintegy maguktól folyó versek [itt az azonos fordulat] kerültek ki kezéből”. T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 211. Jól látszik tehát, hogy Agyich költői megítélése nem marad el példaképétől, és lényegében még modorában sem, hogyha Ovidiusra összpontosítunk.

papnövendékei közé. Klimó elküldi ezután Agyichot Zágrábba, Pécsre és Nagyszombatba teológiát hallgatni. A Nagyszombati Egyetemen egyházjogot és történelmet is tanult a teológia mellett, ezeken kívül pedig héber és görög nyelven, amelyek az oktatás nyelvéül is szolgáltak. Kiváló eredménnyel szerezte meg az oklevelet, Klimó püspök udvarában rögtön alkalmazza is a püspöki szentszéki törvényszéknél. Nemsokára esperessé választják, ellát különböző plébánosi teendőket (Nemci, Továrnik), a szerémi területek ülnöke, majd hűséges és kiváló munkájáért, illetve egyéb érdemeiért egyhangú szavazattal kanonokságot kap 1776-ban. Mint teológus kanonok (*canonicus theologus*) a szemináriumban tanít, valamint Klimó püspök halála után a papnevelő intézetet igazgatja, valamilyen mértékben az oktatást felügyeli. Az intézet Pozsonyba, részben Pestre való költözése után az agg papok menhelyének felügyelője. Életében anyagilag folyamatosan támogatta a szegényebb sorsú diákokat, nagy gondot fordított oktatásukra. Hosszas betegség után valószínűleg szélütésben halt meg Pécsen, 1790-ben. A közvetlen utókor ítéletében: „Aigl szerint Agyich »kiváló költő volt, sok költeményt, siratót, ünnepi verset (*poëmata, lessos, festinaque carmina*) írt, ha ezeket összegyűjtve kinyomtatták volna, egy új Ovidius verseinek tűntek volna«”.²⁰

Mindezekből kirajzolódhat előttünk Agyich költői képe és identitása, melyet – T. Papp igénybe vett gazdag jegyzetanyagára való tekintettel –, úgy tűnik, különös gonddal formálnak meg az életrajzírók, de még a kortárs szereplők is. Érdemes kiemelni Klimó püspököt, aki felfigyel a tehetséges Agyichra, és érdemeinek megfelelően tisztségekkel ruházza fel, illetve doktorálását követően mindjárt alkalmazza (amely nyilvánosan zajlott le, disszertációja azután meg is jelent).²¹ Azt lehet látni, hogy tulajdonképpen Agyichot a Klimó Könyvtár kiépülése és a püspök pártfogása bőségesen hozzájuttatta mindazokhoz a feltételekhez, amelyekre költői pályafutásának kibontakozásához szüksége lehetett. Klimó György egyébként is korának kivételes egyénisége volt, aki Pécsen egyetem alapítását tervezte, az ehhez létrehozott könyvtárát pedig 1774-ben, „[a]z országban elsőként megnyitotta [...] az érdeklődők” előtt.²² Mecenatúrája is a pécsi egyetem alapításának tervét támogatta, amely a majd létrehozni kívánt egyetem szakembereit, tanárait gyűjtötte össze. Ebben a támogatásban Agyich mellett például Koller József is részesült, aki Pisében doktorált, a pécsi egyházmegyében pedig mint „korának kiemelkedő képességű” történetírója működött közre.²³

²⁰ T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 213.

²¹ „Horányi jelzi, hogy nyilvános vizsgálója volt és disszertációja meg is jelent...” T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 208. Vö. a 43. jegyzettel.

²² „A jelentős mecénásként számon tartott Klimó püspök a tudomány támogatásában is mintául szolgált klerikusai számára.” FEDELES: „A pécsi káptalan és tagjai Klimó püspök idejében” 515–523.

²³ „[m]űvei mindmáig megkerülhetetlenek az egyházmegye történetének kutatása során. Koller József püspöke ösztönzésére kezdett levéltári kutatásokba, melyek során Bécsbe (1764), majd Rómába is eljutott (1766–1767).

Ilyen szellemi környezetben fordulhatott elő az is, hogy Agyich „[v]erseit lemásoltatták, [és] megküldték egy bizonyos ferences szerzetesnek Horvátországba, hogy átültesse horvát nyelvre.”²⁴ Egy másik költeményét pedig, „[B]ucoliconját, mely párbeszédese formában íródott s így erre alkalmas volt, előadták”.²⁵ Mindebből le lehet vonni azt a következtetés, hogy Agyich nevének mint szerzői névnek a korabeli kulturális élettel való megismertetésében Klimó püspök központi szerepet vállalt, és ennek érdekében erőfeszítéseket tett Pécsen is és nemzetközileg is.

Hogy a megformálás bizonytalanságnak ismét némi hely jusson Agyichnak a közvetlen utókor recepciója által kirajzolódó életrajzában és identitásában, hasonlóan ahhoz a bizonytalansághoz, amely a történetírók forrásaiban nem egységes, Agyichhoz sorolható művek számban van – mint ahogy Aigl és Brüstle nem tudnak arról sem, vagy nem említik, hogy nyomtatásban lett volna Agyich²⁶ –, T. Papp arra is kitér tanulmánya 37. lábjegyzete alatt, hogy a történetírás két Agyichról is tud, valamint hogy a történetírók információi Agyich életével kapcsolatban nem egységesek. „Aigl és Brüstle valamely forrásból azt is tudja, hogy Agyich, gimnáziumi tanulmányai befejeztével Szent Ferenc rendjébe kívánt lépni [...]. 1746-ban novícius is lett, majd a próbaidőt letöltve a rendnek mégis búcsút mondott és ezután Budán tanult. Ez az információ Horányi Eleknél nem szerepel. A dolgot tovább bonyolítja, hogy egy másik, ferences Agyichról is tudunk (megh. 1739).”

Ez a momentum Agyich költői és papi identitása viszonyának mibenlétét világíthatja meg bármilyen Agyich-kultusz (ha volt, esetleg ha lesz ilyen) vagy korabeli és későbbi recepció szempontjából. A két Agyichot összekeverni az idézetben szereplő halálozási év miatt nem nagyon lehetne, hiszen a költő Agyich 1730-as születésével ehhez a ferences Agyichhoz képest nagyon fiatal. Ám az a mód, ahogy T. Papp tanulmányában két lábjegyzet, mögöttük két történetírói mozzanat összeolvashatóvá válik, mégis összekeverheti és

Munkái közül az egyházmegye történetét feldolgozó monumentális, nyolckötetes széria a legjelentősebb. A *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum* címet viselő művében az egyházmegye történetét dolgozta fel a püspökség alapításától (1009) egészen Eszterházy Pál László püspök haláláig (1799).” FEDELES: „*A pécsi káptalan és tagjai Klimó püspök idejében*” 515–523.

²⁴ T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 203.

²⁵ T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 205.

²⁶ „Két szerzőnk, Aigl Pál és Brüstle József, aki Horányi Elek után mintegy 60 ill. 100 évvel írt róla [Agyichról], egyaránt olyan formulákat használt, amelyekből úgy tűnik, e verseknek megjelenéséről nem tudott, pontosabban egyikük sem említi, hogy akár egyet is láttak nyomtatásban.” T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 213. Horányi esetében T. Papp így ír: „Azoknál a címeknél, amelyek után Horányi a mű oldalnagyságát megjegyezte, feltételezhetjük, hogy kiadásáról tudott, esetleg a kezében is volt; még inkább valószínűsíthető ez azoknál, amelyek esetében helynevet is írt; legbiztosabb ez azon esetekben, ahol a nyomdát is megemlíti [az utolsó idevágó lábjegyzetben Typis Ioannis Iosephi Engel, Engel József nyomdája is szerepel].” T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 212–213.

megduplázza az Agyichokat, ami így némileg az Agyich név²⁷ identitásának zavartalan kulturális megismertetése és terjesztése ellen hathat (ezt a veszélyt tartogatja egyébként a történetírók Agyich művek számában való bizonytalansága is, ti. egyes művek státusza kétségesse válhat).

Az egyik lábjegyzetben (a fentebb is idézett 33.) ez áll: „Mars és Minerva, azaz Pallas közhelyszerű szembeállítását majd Agyich verseiben is olvasható. Brüstle ehhez hozzáteszi, hogy »Mars csatazajától idegenkedve« választott magának más, szentebb életmódot”.²⁸ A másik az imént idézett 37. jegyzettel azonos. A 33. és ez, a 37. lábjegyzet épp annyira csúsztatja egymásba a költő Agyich és a kanonok Agyich alakját (akiről egyébként T. Papp végig mint Agyich István kanonok beszél tanulmánya elején) a „szentebb életmód” önmagában is kétértelmű kifejezése által, hogy nem túlzás azt állítani, két Agyichot hoznak létre. Az egyik az, akire a 33. jegyzetben a „szentebb életmódot” főleg úgy érthetjük, mint a költőit, a másik az, akire a 37. jegyzet tanúsága alapján meg úgy, mint papi/szerzetesi hivatást. Sőt a 37. lábjegyzet számot vet azzal is, hogy Horányi, illetve Aigl és Brüstle eltérően számolnak be a horvát származású Agyichról, ennél fogva különválnak egy volt ferences és egy nem ferences Agyich István is (meg a ferences, akiről még tudunk). Közülük az előbbi Aigl és Brüstle szerint nyilvánvalóan a költő lesz, ugyanakkor az információkülönbség elbizonytalanítja a megkülönböztetheetőségüket. Így voltaképpen, mondhatni elég szerencsétlenül, négy költő Agyich-figura képződik meg. Ez az ellentmondás, paradoxon, úgy gondolom, nem elhanyagolható, ha Agyich életrajzi eseményei és a fenti források által megformált identitását vesszük szemügyre, amely említett céljának Agyich nevének mint szerzői névnek széles körű megismertetése tűnik.

A papi hivatás, a katonaság és a költői pálya egyaránt fontos elemei Agyich István életének. Agyich próbálkozik a katonai pályával mint családjá örökségével, de ehhez nincs természete, mint olvassuk (vö. 16. lábjegyzet). Ehelyett folytatja tanulmányait, melyekben kiváló előmenetelt mutat; Klimó püspök miután megismeri, rábeszéli a papi pályára, és innét tulajdonképpen egyenes úton halad előre költői pályáján is. Papsága során pedig többféle tisztség betöltésével is megbízzák. Ez a történetírói recepció olvasásában a „szentebb életmód” követésének két módja. Agyich papságának és költészetének szoros kapcsolatát jól magyarázza a fent bemutatott paradoxon is, amely arra világít rá, hogy Agyich életének és életrajzának olvasásában ez a recepció a pap és a költő egymástól való elkülönítését sugallhatja, holott ezeket a szálakat nem feltétlen lenne érdemes szétválasztani. A „szentebb

²⁷ Itt a név alatt a tulajdonnév és szerzői név egyszerre értendő.

²⁸ T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 206.

életmód” kétértelműsége mögött meghúzódó papi pályára lépő vagy költőnek álló, valamint a volt ferences és nem ferences Agyichok annyira összezavarják a szálakat, hogy ezáltal a költő és pap Agyich azonosságának információja elveszhet a papi identitás Agyich nevéről való leválasztása által, lévén a költői tartósabbnak bizonyulhatott. Azt is látni kell ugyanakkor, hogy amellet, hogy ez a többféle értesülés gátolhatja a terjesztés folyamatában a szerzői név integritásának állandóságát, fokozhatja is az érdeklődést az ily módon magát reprodukálni képes név iránt. Agyich tehát olyasvalakinek látszik, akit neve egyfajta korabeli „sajtó” (értsd pl. az életrajzok) keretében történő véletlenszerű megsokszorozódása mellett terjeszteni igyekeztek – „új Ovidiusként” bemutatva őt az ovidizáló költészetére és a mintegy „maguktól folyó verseire” tett utalásokkal, verseinek horvátra való lefordíttatásával, művének előadásával, papi-költői pályájának egyforma kiemelésével – egyfajta szerzőnévként az identitáskonstrukció kifinomult eszközével. A katonáival szemben álló szentebb hivatások identitásképzése Mars és Pallas szembeállításán keresztül, amely Agyich verseiben olvasható, és írói képének megfogalmazói számára feltűnik, a *Saeculum*ban szintén megjelenik: a recepción túl költészetének motívuma is egyben.

A *Saeculum* és cselekményszerkezete

Rátérve magára a költeményre, a *Saeculum*²⁹ a Széchényi Könyvtárban, illetve a Klimó Könyvtárban lelhető fel (T. Papp kutatása alapján). Én csupán a Széchényiben található példányról készített mikrofilm másolatát vettem kézbe, és az ebből készült másolatot használtam.

A kolligátumon belül 7 fólió, vagyis 12 lap terjedelemben olvasható az Engel nyomtatta vers. A címlapon a címmel együtt az is szerepel, hogy a költemény Széchényi Ferenc gróf tiszteletére íródott (lásd *honoribus*), valamint a kiadás éve és a nyomda megnevezése. A címben szereplő *saeculum* Pécs töröktől való meghódíttatása megszakítás nélküli száz évét is jelentheti; a száz éves időtartamra egyetlen utalás van a szövegben,³⁰ illetve ez az egyik pont, ahol a költemény időrendjéről számot ad. (Ehhez a szöveghelyhez különben saját kezű lábjegyzet is tartozik, amely tisztázza, melyik az az év, amelyik a

²⁹ Agyich, Stephanus: *Saeculum liberatae a tyrannide turcica civitatis Quinque-Ecclesiensis ... honoribus ... domini comitis Francisci Széchényi de Sáárváry Fölső Vidék ... dictatum a Stephanus Agyich*. Typis Engel, Quinque-Ecclesiae 1786. Megtalálható a Széchényi Könyvtárban 625.848 jelzet alatt.

³⁰ *Annos solis equi bis quinquaginta vehabant, / Barbaricus postquam destiti urbe furor*, azaz „a nap lovai száz évet vittek el azután, hogy a várostól elállt a barbár harag”. A költemény értelmezéséhez a továbbiakban is saját fordításomat használom, a latin idézeteket pedig eredeti helyesírással közlöm.

jelképesen értethető száz éves török regnálás végpontjának tekintendő. Ugyan az említett sor a török kiűzése utáni száz évre vonatkozik, amely az 1786-os centenárium pillanatáig tart, a költemény Moháccsal induló elbeszélése a felszabadulás évszázadának fogalmát a török hódoltság idejére is kiterjeszti, ezért egyúttal vehetjük úgy is, hogy a cím mind a két száz évet kijelöli – erről majd még a későbbiekben lesz szó.)³¹ Az a műfajmegjelölés is, mely szerint a *Saeculum* alkalmi költeménynek mondható, voltaképpen a címlapon igazolódik: egyrészt tehát a költemény a török kiűzésének, közelebbről Pécs felszabadulása (1686) századik évfordulójának állít emléket (vö. a kiadás évével, és a költemény előbb említett lábjegyzetével), másrészt címzettje van, Széchenyi gróf apja, akinek *amplissimi honoribus* készült. Ez a két adat e tekintetben kimerítő adalékul szolgál.

Az alkalmi költemény műfaja ilyen értelemben Agyichnak az összes eddig ismert költői művére kiterjeszthető, amennyiben azoknak megszólítottjuk van, és valamilyen jeles alkalommal íródtak. Szörényi így mutatja be ezt a típusú poézist: költészete „szinte kivétel nélkül ünnepi alkalmakkor szólalt meg, [...] [a] püspöki beiktatás, a főispán fogadtatása, a barát halála vagy más hasonló esemény csak ürügyül szolgál egy-egy nagyvonalú, többnyire ovidizáló vagy vergilizáló pszeudo-bukolikus vagy pszeudo-mitikus konstrukció megvalósításához.”³² Ehhez még hozzáteszi Agyich stílusát és modorát értékelve, hogy „[n]yílt magasztalásba, alacsony hízelgésbe szinte sosem csúszik, és rokokó könnyedséggel a saját nehezkesebb barokk allegóriáit is játékosan szelídíti”.³³

A meglévő szakirodalomban a másik műfaj, amely szóba kerül a verssel kapcsolatban, az eposz. T. Papp versmeghatározása szerint a „[k]iseposz 12 oldalon, 260 sorban, disztichonos formában íródott s a költő ugyancsak lábjegyzetekkel látta el”.³⁴ A kiseposz tökéletes műfaji meghatározás a költemény cselekményét és nyelvezetét tekintve, ugyanakkor úgy gondolom, hogy legalább még egy műfaj ugyanennyire adekvát módon szóba jöhet, már csak a disztichonos forma miatt is. Az elégia, amely egyetlen klasszikus kritériuma a disztichon,³⁵ és véleményem szerint a *Saeculum* nyelvezete felől ugyanolyan jól indokolható, mint az eposz.

Harmadikként a bukolikát is szeretném bevonni a műfajvizsgálat körébe, éppen Szörényi megfogalmazása miatt, aki szerint Agyich költészete hajlamos ún. pszeudo-

³¹ *Turcos Quinque-Ecclesiis Anno 1686. profligatos refert Wagnerus ...*; „Wagnerus a törökök pécsi, 1686-os legyőzésére utal...”.

³² SZÖRÉNYI: *Hunok és jezsuiták* 140.

³³ SZÖRÉNYI: *Hunok és jezsuiták* 140.

³⁴ T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 230. Vö. a 181. lábjegyzettel.

³⁵ ADAMIK: *Római irodalom az aranykorban* 219. De már az ókorban is jellemző rájuk az elgondolkodtatás, bár távol állnak a modern, schilleri értelemben vett elégiától.

bukolikus konstrukciók megvalósítására. Michael von Albrecht irodalomtörténeti munkájában elejtett megjegyzése is tanulságos lehet, miszerint „[a] bukolika is nyomot hagy az elégián”.³⁶ Úgy látom, hogy ilyesmire ebben a költeményben is van példa: az idill nem kis mértékben van jelen éppen Vergilius és Ovidius mint költői figurák megjelenítettsége révén. Jóllehet, első látásra műfajkritériumok alapján az elégia illeszkedhet legjobban a *Saeculum* szövegéhez, mindenesetre a disztichonos elrendezés megengedi a két hexameteres forma és pentameteres változatuk azonos érvényesülését, amelyet az így kiformalódó versszöveg vissza is igazol. Mohácsról, a magyarok két természetéről, ti. a harcról és a művészetről,³⁷ és a barbár pusztításról egyben a múzsákról meg az istenek kedves lakóhelyeként ismert Pécsről való elmélkedésnek kifejezetten megfelel a disztichon, amelynek a „[h]exameter és a pentameter váltakozása [...] sajátos zeneiséget biztosított”, amelyről „Ovidius pedig azt is elárulja miért: a hexameterben felemelkedik, a pentameterben aláhull, mint a hullám”.³⁸ A felemelkedés az eposzhoz kapcsolja a disztichonos elégiát, az aláhullás új, másfajta minőség (pl. az emelkedettséggel való) szembeállítására ad lehetőséget, ami a forma műfaji nyitottságát is megengedi.

A következőkben egyrészt részletesen is kifejtem az eposz, elégia, bukolika műfajok jelenlétét a szövegben, másrészt még előtte, amennyire lehet, röviden vázolom a költemény cselekményét és szerkezetét, amely a műfajok sorra vételéhez elengedhetetlen. A Széchényi Ferenc dicséretéről szóló szövegrész műfaji jellegzetességére is itt térek majd ki.

A verset T. Papp három részre osztja fel, Szörényi csak előadja cselekményét, e felosztás szerint pedig a három rész a következő.

Az első a „szomorú múltat említi”:³⁹ a szöveg Mars haragjával indul (*Insolitos irarum concipit aestus, ... carpitur igne magis*), aki Pannónia elpusztítására törekszik, mivel az immár lágy művészeteket pártoló magyarok elfordultak tőle, kard helyett íronádat fognak (*pro gladio calamos*); így a török az istenség rosszindulatú műve;⁴⁰ ezt követi Mohács leírása, amint a magyar nemesség színe-java (*Hungaricae flos*), és II. Lajos odavész;⁴¹ a pusztítás és az okozott károk: Pécs, a Pallas művészeinek helyt adó város elfoglalása (*Palladis hic artes*,

³⁶ VON ALBRECHT: *A római irodalom története I.* 555.

³⁷ Vö. Agyich recepciójánál az identitással kapcsolatban mondottakkal.

³⁸ ADAMIK: *Római irodalom az aranykorban* 219.

³⁹ T. PAPP: *Agyich István kanonok élete és versei* 230.

⁴⁰ „Mars a harag szokatlan indulatát táplálja. [...] Igencsak vad, míg lelkében düheir mondogatja, és a gyors tüztől egyre lángol. [...] Megtagadta az istent [a magyar nép], és olyan isteneket tisztel, akiknek nem tetszenek a dárdák, sem a kardok, sem nem gondjaik a vad háborúk; és természete hirtelen megpuhult a kényes tudományok révén, a kard helyett íronádatokat és szelíd kötelességeket visel.”

⁴¹ „Hanem először a magyar nemesség színe-java gyülekezett itt egybe nem kedvező jelben. Összeverekszik a vad kéz, vág az egyik és a másik, [...] a Pannónia vitéz testei a haláltól leterítve fekszenek, [...] Lajos király átszúrva, iszapos hullámokban veszel el, veled Magyarország reménye is, üdve is meginnog.”

studia, et contraria Marti), a templomok kifosztása és megszenteltelenítése, férjét sirató nő és gyermekeit gyászoló apa, elállatiasodott emberek (*fera monstra putes*)⁴² Itt idézi meg a szöveg a *metamorphoses*i vaskor-leírást a *vivitur ex rapto* beemelésével,⁴³ amit T. Papp is kiemel tanulmányában: ez a hely tulajdonképpen a szöveg egyik legátlátszóbb pontjának számít a klasszikus hagyományt illetően. A háború borzalmainak lefestése után, még mindig a T. Papp által elkülönített első részen belül, jön egy ellentétes, tízsornyi szakasz, amely Pécs korábbi, háborút megelőző állapotáról számol be: egykor itt volt a múzsák kedvelt lakóhelye, ide menekült a gondoktól szabadulni akaró Jupiter, ahol Bacchus, Ceres és Pomona kincsei kimeríthetetlenek.

*Namque hic Pieriis quondam gratissima sedes,
His fuerant reliquis otia nota Diis.
Ipse pater Superum, placuit dum ponere curas,
Dicitur hoc toties delituisse solo:
Quippe placet regio, plus quam quis dicere possit,
Blanda loci forma est, temperiesque situs,
Montes, et valles pulchro discrimine certant,
Vena salutaris plurima surgit aquae;
Bachus, et alma ceres pleno sua munera cornu
Fundunt, Pomonae nec capiuntur opes.*⁴⁴

A *Metamorphosest* idéző *locus terribilissz*el (nagyjából két oldalon, 48 soron keresztül részletezve) szemben tehát egy részleteit tekintve pontosan kidolgozott, arányaiban kicsi, Theokritosra, Vergiliusra jellemző *locus amoenus*t jelenít meg a szöveg.

A költemény azzal folytatódik, hogy az égiek elhagyják a büntől szennyezett vidéket; Jupiter haragjában összehívja az istenek tanácsát és bilincsekbe verve börtönbe zárja Marsot

⁴² „Itt Pallas mesterségei, tudományai és Marssal ellenkező dolgai vannak, [...] a kövek sűrű jégesőjétől rázkódnak a falak, [...] a templomokból kihordatik az ezüst- és aranyteher, [...] mindenütt gyász harsog, a menyasszony a férjét siratja, az atya elsiratja drága gyermekeit. [...] Maguk az emberek megjelenésüket olyannyira előrébb valónak tartották, hogy már nem embereknek, hanem vad rémségeknek gondolhatnák őket.”

⁴³ *Vivitur ex rapto; si quod concluderit arca, / Nunc hospes, furto cras peregrinus habet.* „Zsákmányból élnek; ha valakit bezár a koporsó, abban most barát, holnap titokban idegen van.”

⁴⁴ „Ugyanis itt volt egykor a Múzsák igen kedves lakóhelye, itt voltak a többi Isten számára kedves időöltések. Maga az Égiek atyja, amíg a gondoktól szabadulni akart, azt mondják, oly sokszor ezen a helyen rejtőzött el: mert hát tetszést arat a vidék, jobban, mint azt bárki megmondhatná, a helynek csalogató külseje van és fekvése visszafogott, a hegyek és a völgyek szép próbával versengenek, igen sok hasznos vízforrás ered; Bacchus és a tápláló gabona teli bőségszaruból öntik saját adományait, és Pomona kincsei sem fogynak el.”

(*Compede constringit, carceribusque domat*), ebben Vulcanus és a Kyklópsok segédkeznek. Továbbá Pallast bízzák meg az istenek Mars feladatkörének átvételével (*Constituunt Superi vice Martis Pallada*), aki kikergeti a törököt a városból; ismét áldozni kezdenek az isteneknek hálából a győzelemért; már csak a Marssal szövetséges párkák próbálják uszítani azt, amit csak tudnak a föld és a tenger vidékén (*Exstimulant, quidquid terra fretumque tenet*), azonban Pallas a lernai hydra képében leírt fenyegetést is elpusztítja. Ez az első részt kiadó cselekmény, amely körülbelül 7 oldalt ölel fel T. Papp felosztásában.

A második egység a békével kezdődik, Pannóniából most már kiszorult a török, Janus ajtajai bezárultak (*Pax clausis Jani postibus alma beat*); a város a betegségből lábadozó emberhez hasonlít (*Ac veluti pulsi cui sunt medicamine morbi*); felépülnek a falak, Daedalus és Brontes mint a mítoszokból ismert mesteremberek újjáépítik az egész környéket (*Daedalos, et Brontes varia regione petuntur*). Visszatérnek a lakosok, megszűnik az ellenségtől való félelem, újra beindul a kereskedelem; Ceres és Bacchus gyümölcsökkel beültetik a dologtalanul maradt földeket; Neptunus folyókban gazdagítja a vidéket; a vizekbe visszatérnek a Naiádok, az erdőkbe pedig a Napák – vagyis az istenek visszaköltöznek –,⁴⁵ Phoebus is eljön, és megtelepedik a városban a tudomány, miután annak házat biztosítanak;⁴⁶ Júnó is magáénak mondja a várost, kegyeivel elhalmozza; Astraea a város közepén bírói széket állít fel. Idáig tart a második rész, nagyjából két oldal, melyből a harmadikba T. Papp megfontolása szerint Pallas ideiglenes távol maradása vezet át. A költeményhez tartozó sajátkezű lábjegyzetek a visszatérő istenalakokhoz egy-egy kortárs eseményt társítanak, e tekintetben a szöveg több lehetséges – szó szerinti (értsd a mitológiát a fikció részeként kezelő) és allegorikus – olvasásmódot is érvényesít. Maguk az egyes visszatérések párhuzamba állíthatók a *locus amoenus*-szal, így a visszapillantás ezt a szakaszt is (12 sor mintegy szentenciaszerű zárlattal) felruházza az idill jelentésével.

A maradék három oldal az átvezető szakasszal (Pallas még távol van) a harmadik egység T. Papp szerint. A Pallasra vonatkozó rész két sor, arról számol be, hogy az istennőt a Mars feladataival járó gond tartóztatja olyan értelemben, hogy azokat sikerrel elláthassa (*Una deest Pallas; nam Pallada cura tenebat, / Possit in eventus Martis ut esse loco*). Az utána következő hat sor kezdődik azzal a már megemlített időjelzéssel (*Annos solis equi...*), amely felöleli Pécs és az ország török alóli felszabadulása óta telt el száz évet (Buda

⁴⁵ „Elsőül Ceres leszállván az égből siet a szeretett földre öltöztetni a magot, hogy felélessze az embereket. Akkor Bacchus ültette be venyigével a nyitott dombokat, melyek azelőtt hosszú ideig üresen, tétlenségben voltak. Neptunus a folyókat számos kanyarba hajlította, hogy hanyatt-homlok siettetvén különböző tengerekbe folyjanak: a Naiádok a hullámokba, a Napák az erdőkbe tértek, és mindegyik hely megkapja saját Istennőit, és illik az Istennőkhöz: és maga Phoebus jön...”

⁴⁶ Itt a szöveghez tartozó jegyzet Széchényi György esztergomi érsek iskola- és kollégium alapítására utal.

visszafoglalása). Érdekes, hogy a harmadik rész is a török kiszorításának eseményével kezdődik (*Barbaricus postquam destitit urbe furor*), ahogyan a második is (*Sic ubi Pannonicas depressis hostibus oras*). Ami technikailag cseppet sem tűnhet zavarónak, ha megfigyeljük, hogy a visszautalás révén újra elbeszél, egyenesen kétszer elbeszél események valóban kétféle eseménysor elmondásának igéynére vonatkoznak, amelyekről kiderül, hogy egy időben történtek: a város felépítése és az istenek visszatérése, itt, a harmadik egységben pedig Mars megszelídítése egyszerre zajlik. Így a második részt és a harmadik rész elejét, T. Papp felosztását követve, párhuzamosan lefolyó cselekményidőnek kell tekintenünk, amelynek az időre vonatkozóan a török hódoltság állapotának megszűnését kitüntető jelzésértéke is megvan. A hatsoros szakasz végére megérkezik Pallas istennőktől, avagy múzsáktól kísérve (*Adfuit et Pallas cunctis comitata Deabus*), ami alatt a lábjegyzet tanúsága szerint egyszerre kell értenünk Klimó György könyvtárának megalapítását is. Pallas és a múzsák vidám énekükkel csillapítják a szomorkodókat (*Tristia quae laeto carmine corda levant*); Mars helyett Phoebusé ismét a teljes tisztelet; az istenek minden más égi örömeiket Pécs vidékének örömei mögé helyezik (*gaudia coeli / Numina Pentano postposuere solo*); Mars megesküszik, hogy ezentúl a pannóniai házak védelmére ragad fegyvert, és részt vesz a többi isten kellemes időtöltéseiben, immár írónáddal viseli nem erőszakosan a háborúkat.⁴⁷

Ekkor szólítja meg a beszélő Széchényi Ferencet (a szövegben, és a címlapon is neve, Szécsényi, így szerepel). A gróf tiszteletére íródó szövegrész lényegében panegyricus, annak is fölfogható, így a *Saeculum* szerkezetén belül a kirívóbb műfajváltás miatt különálló egységnek is tekinthető. Azonban nem válik el szervesen a költemény egészétől: az istenek belefáradtak „[a] nagy munkába, és valamennyi funkciójukat együtt most ráruházzák” a grófra „mint pécsi kerületi királyi biztosra”.⁴⁸ A dicséret kitér Széchényi isteni származására, pietására, tehetségének mértékére, amelyek révén ilyen nagy feladatot herkulesi módra (*Herculeo pectore*) végezni képesnek találták az istenek.⁴⁹ Az istenségek közül a Nyugalom tudatja Széchényivel az égiek akaratát:

Otia Numinibus dixit, tibi chare labores

Do Comes, in nostras constituoque vices!

⁴⁷ „Hanem miután a sötét börtönből elbocsátják, megesküszik, hogy most már a pannóniai otthonok védelmére fog fegyvert viselni, [...] és természetéhez képest békésebben foglalkozik vele született mesterségével, és immár írónádtól nem erőszakos háborúkat visel.”

⁴⁸ SZÖRÉNYI: *Hunok és jezsuiták* 143.

⁴⁹ „...Jupiter oltalmaz, és egész lelkében boldogan örvend: ugyanis tudja, hogy az Istenek mily nagy törzséből született, és hogy milyen mértékben mutatkozik meg a te tehetséged ereje, azonfelül szokás szerint nyíltan eltelsz az Istenekkel...”

*Esto caput terris, quas Savus et alluit Ister
 Et Dominus tantae, qua patet ampla, plagae:
 Jamque regas gentes spatiis, numeroque potentes,
 Procurans populi commoda quaeque tui,
 Restat adhuc si quae Pentanae gloria genti,
 Perfice, ne desit, quod tenuisse juvat.*⁵⁰

A dicsőítő ének narratológiaiilag összetett, mivel a beszélő/költő⁵¹ és a megszemélyesített Otia felváltva énekelnek: először a beszélő/költő, aztán Otianak adja át a szót, majd ismét a beszélő, aki visszaveszi azt. Hanem a többes-egyes igealak miatt, amelyben a visszavett szó megszólal „Mi megértettük füleinkkel ezeket” (*Nos auribus hausimus ista*), ezt a szólamot úgy is lehet érteni, hogy ekkor már a költő és Otia ketten együtt a beszélők, ha arra gondolunk, hogy amit Otia elmond, maga is az istenektől hallhatta, akik neki mondták, és Otia a közvetítő szerepét tölti be. Persze, a többes-egyes igealakokat költői többesként is lehet érteni. Azonban a beszélők pontos meghatározhatósága körüli bizonytalanságot így sem lehet eloszlatni teljesen, mivel az a kérdés is felmerül, hogy nem egyedül Otia szájából hangzik-e el az egész dicséret, minthogy megszólalása nyolc sor után válik jelöltté (*Otia Numinibus dixit*), és a szöveg központozása is elég szabad e tekintetben, vagy más értelmezések esetében (Otia a beszélő, utána pedig a költő, aki hallotta szavait). Mindenesetre kétségtelen, hogy a dicséret beágyazása folytatólagos a cselekménnyel, és nem töri meg az elbeszélés ívét sem.⁵²

A panegyricust a cselekmény mellett az időmegjelölések is hozzákapszólják a költemény többi részéhez. Maga a dicséret azzal a kijelentéssel indul, hogy az említett időszak véget ért (*Jamque suum dictus conficit annus iter*), amely kézenfekvő módon az 1686 és 1786 közötti száz évre utal. Az első rész múlt idejéből egészen a jelenig jutunk, az 1686-os év századik évfordulójának napjáig: *Sic magnis visum Superis sub Numine vestro, / Ut flueret longe laetior ista dies*, „úgy látszott az égiek számára jónak, hogy messze derűsebben teljen ez a nap”. Sőt, a jövőt is megemlíti, amikor egy sorral korábban a soron következő

⁵⁰ „Az Istenségek közül Otia mondta, számodra jeles gróf feladatokat adok, és kijelöllek a mi szolgálatainkra! Légy feje a földeknek, amelyeket a Száva és a Duna mos, és ura annyi területnek, amilyen sokat csak látni lehet: és immár nagy múltú nemzettséget kormányzol, és nagyszámút, ügyelve pedig néped és saját magad érdekére, ha még kitart Pécs népének ama dicsősége, végezd el, nehogy hiányozzon, amit elérni kedved van.”

⁵¹ A panegyricus műfajának direktsége révén a költő és a beszélő terminusok akár egymással be is helyettesíthetők.

⁵² *Sic ubi collectos mulcent folatia Divos, / Jamque suum dictus conficit annus iter, / Tu quoque cum Superis SZÉCSÉNYI magne tuetur / Jupiter ...* „Mihelyt így csillapítja a vigasz az összegyűlt Isteneket, és a mondott idő már bevégezte útját, téged is az Égiekkel együtt, nagy Széchényi, Jupiter oltalmaz...”

századfordulóról beszél, ti. a 18. század végéről, és az akkor tartandó városi ünnepekről (*Te duce festivos urbis celebramus honores, / Cum peragit secli gaudia rara fui*).

T. Papp Zsófia iménti felosztása mellett szól a narráció ideje, amely biztosan jó szempont a szöveg strukturálásához. Egyrészt elválasztja egymástól, és ezáltal időrendben követhetővé teszi a régmúlt eseményeit (Mohács 1456), a török kiűzéséig tartó eseményeket egészen a béke állapotáig (Pécs elpusztítása és 1686) és a közelmúltban zajló helyreállítás száz éves történéseit egészen a jelenig, amely két időben párhuzamosan futó részre oszlik (Pécs újjáépítése, Pallas és Phoebus megérkezése, 1786 évforduló). Mint láttuk, a múlt különböző eseményei a jelen nézőpontjával megegyező (1786) retrospektív elbeszélés részeivé válnak, amelyből egy pillanatra a jövő is belátható. Másrészt felhívja a figyelmet a durván 350 évre terjedő cselekményidő két kitüntetett pontjára, Buda (és Pécs) felszabadítására és ennek évfordulójára. Pécs elfoglalásától a felszabadításág eltelt, szimbolikusan száz esztendőnek értett idő és az újjáépítés és kiűzés évszázada pedig egyformán vonatkoztathatók a költemény címében szereplő *saeculumra*. Ugyanis mindkét száz év a török zsarnokságától való megszabadulás száz évéről számol be.

Kérdés viszont, hogy a Széchényit dicsérő panegyricus nem kezelhető-e negyedik részként a műfajkód változása miatt. Így a narráció retrospektív gesztusa és a jövőre történő kitekintés újabb határpontnak számítana, talán azt is jobban kihangsúlyozva, hogy az elbeszélés során milyen mértékben aprózódik el az idő. Míg az első, múltat tárgyaló rész hét oldalt tesz ki, a maradék részek már csak kettő-egy-kettőt; utóbbi (ez lenne a negyedik) pedig a dicséret miatt hosszabb a harmadiknál, ám benne a jelent csak egy sor jelöli. A panegyricus idejét azonban lényegében tekinthetjük meghatározatlannak is, vagy a jövőbe helyezhetjük. Erre utal – bár az egész költemény grammatikai ideje, tulajdonképpen jelene (leszámítva a néhány jövő és múlt idejű alakot), valamiképpen az időtlen idő jele, amely nemcsak a dicséretekre, hanem a visszaemlékezés idejére is kiterjed –, az, hogy a dicsérő szólam Széchényi munkája végeztével elkövetkező nyugalomáról, haláláról is szól, és hogy helye majd az istenek között lesz.⁵³ Az emlékezés, az emlékezet működése e tekintetben az elbeszélés idejében is jól szemléltetett módon jelenik meg (az emlékezetről a későbbiekben még az elégiánál lesz szó).

Persze, mint minden felosztás, ez is, és T. Papp felosztása is csak láttatják a költemény szerkezetét, egyik sem szolgál annak pontos leírásául, mint ahogy a *Saeculum* érezhető módon szerkezetileg a kettőből közelíthető meg jobban.

⁵³ „Eljön az idő [*Tempus erit*], noha nem keveset markoltok, amikor a többi istenség közé tudlak majd sorolni. Akkor elérkezik számodra a kedves nyugalom és a feladatok vége...”

A *Saeculum* műfajai

A költemény cselekményszerkezetének kifejtése után a műfajokra térek rá.

A sorsfordító és egy nép egészre kiterjedő dolgok az eposzra tartoznak. A *Saeculum*, a fentiekből látszik, eleget tesz ennek az epikus jellegzetességnek, hiszen majd négyszáz év sűrűsödik össze szerkezetében, kiséposzi terjedelemben. Emellett személytelen narrátora van, aki a közösség tagjaként szólal meg. A szövegben megvannak az eposzi kellékek is: az isteni közbeavatkozás Mars (a török pusztítás okozója), Jupiter (Mars felett hoz ítéletet), Pallas (kiűzi a törököt), Phoebus (elhozza a tudományokat Pécsre) és más mitikus alakok képében van jelen. A múzsa megszólítása szokatlan helyen van, ez véleményem szerint az elemzett felosztásban a második és harmadik rész közötti átvezető szakasznak feleltethető meg. A fikció szerint a múzsa ekkor térnek vissza Pallas vezetésével Pécsre, és boldog énekükkel csitítják a szomorkodókat. Ez a megszólítás így, jelen esetben sokkal rejtettebb módon történik úgy általában véve az eposzokhoz képest; a múzsa a költemény fikciójában nem is lehetnek jelen eddig a pontig, hiszen háború van. A *Saeculum*, erre a szöveghelyre is értve, amúgy is hajlamos egyfajta metapoétikus gondolat kifejtésére, gondoljunk csak az írónádra (*calamus*), amely többször is előkerül. A szöveg metapoétikusságára még később kitérek.

Az *in medias res* kezdés mellett talán nem annyira szükséges érvelni, ha figyelembe vesszük a mohácsi csata előzményeit. Ide vágóan például azt, hogy a nemesség színe-java nem kedvező előjelben gyülekezik a mohácsi síkon, tekinthetjük anticipációnak. Epithetonra csak néhány kifejezés erejéig, íme, pár formula: *Mulciber*, *Armipotens*, *ferus Mars*, *fera bella*, *Jupiter iratus*, *semper pia cura Minervae*, *pax alma*. Eposzi hasonlatokra talán nincs annyi jellemző példa egyéb műfajok kontaminációja, vagyis átformáló jelenléte miatt, de a szövegben lévő megszemélyesítések és kicsinyített allegorikus képek emlékeztetnek ezekre a körülírásokra: ilyen a felépülő beteghez hasonló Pécs, a lernai hydra alakjában megjelenített gonosz, a várost építő Daedalus és Brontes vagy a bilincsek elkészítésében Vulcanusnak segédkező Kyklópsok. Ezek mögött a kifejtetlen digressziók, célzások mögött ugyanúgy új történetek bújnak meg; erre és hogy a mítoszokból merítenek, a bennük megnyilvánuló metalepszis alakzata utal. Így válnak olvashatóvá a különálló történetet kibontó hasonlatokkal megegyező módon. De ide, a metalepszishez lehet sorolni a *locus amoenus*okat is, mely révén nemcsak korábbi vagy más események, hanem a műfajok közti átjárás lehetősége is megvalósul. A *locus terribilis* leírás, tehát Pécs pusztulása, szintén fontos eposzi szempontból,

mivel a *Metamorphosesszal* teremt kapcsolatot. Agyich verse szövegében egyébként is felhívja a figyelmet más eposzok jelenlétére, és használ epikus fordulatokat. A teljesség igénye nélkül: az első sor szóhasználata egyezést mutat Valerius Flaccus *Argonautikájának* és Vergilius *Aeneisének* helyeivel (ezeket is és a további példákat lásd a lábjegyzetben),⁵⁴ illetve a harag szó középpontba állításával (az első sor öt szava közül is ez a középső) az *Ilias* kezdetével is kitüntetett viszonyba kerül (*μῆνιν*). Vagy például a *concitus ira* (Mars haragja leírásának egyik mozzanata) több eposzban is és a *Saeculum*ban is sorvég helyzetű.⁵⁵ A *carceribusque domat* (bilincsekkel leigáz), másik használatban *duraque corda domat* (kemény szíveket leigáznak, mármint Pallas mesterségei) pedig, valamint a *barbara turba, fera tela, pater superum, fortia corpora* szintagmák, fordulatok mindegyike az eposzok nyelvét idéző megoldás.

Említettem, hogy az elégiára is utal a *Saeculum*. A disztichonos versformán túl az elégia olyan műfaj, amelyet az ókorban etimológiailag az *ἐλέγειν*, 'jajt mondani' kifejezésre vezettek vissza, bár ez utólag népetimológiának tűnik.⁵⁶ A görög *ἔλεγχος* szót például szintén gyászdalnak, tetszőleges formájú panaszdalnak értették.⁵⁷ Ennek tükrében a *Saeculum* is első pillantásra ehhez a típusú elégiához állhat közel, hiszen a beszélő a gyász hangján megemlékezik a Mohácsnál vesztett magyar nemességről és Lajos királyról, Pécs pusztulásakor pedig a város egykor múzsáktól és istenektől kitüntetett voltáról. A költeményre és az elégiára is jellemző asszociációs gondolatvezetés miatt Mohács és Pécs egykori mivoltát az emlékező elégiára mutató elemekként is fel lehet fogni. Túl a múltat visszaidéző momentumokon az emlékezés kulturális összefüggésben is előkerül a versben. Miután Pallas vezetésével megérkezik a várva várt győzelem, így folytatódik a szöveg: *Ac pariter laeti signat monumenta triumphi / Parva, sed a studiis prima notata domus*. Azaz, „együttal jelt hagy a boldog győzelem friss (*parva*) emlékművein, ám az igyekezettől az első helyen a haza kerül említésre”. Az emlékezetet és működését több szó is hangsúlyozza a két sorban (*signat; monumenta, parva; studiis; prima; notata*), ami azért is figyelemre méltó, mivel az írás folyamata során maga a költemény is megismétli ezeket a műveleteket. Az emlékezés tehát nemcsak a költemény, hanem az írás feladata is egyben, így juthatunk el arra

⁵⁴ *irarum concipit aestus* vö. *saevos irarum concipit ignes* (VAL. FLAC. Arg. 1, 748); *variosque irarum concitat aestus* (VERG. Aen. 4, 564).

⁵⁵ *Ergo ferox animis, et saeva concitus ira* vö. *Deserit inceptum atque immani concitus ira* (VERG. Aen. 9, 694); *Cerberon abstraxit, rabia qui concitus ira* (OVID. Met. 7, 413); *Qui populo sitiente bibas!*” *Sic concitus ira* (LUCAN. Phars. 9, 509); *Interea Danaos ingenti concitus ira* (Ilias Latina, 659), *Tandem feruenti Danaum rex concitus ira* (Ilias Latina, 747), *Hector tunc pugnae subit acri concitus ira* (Ilias Latina, 754); *Permotus lacrimis; iusta mox cocitus ira* (STAT. Theb. 12, 589); *Sive parat pugnas adversi concitus ira* (CORIPP. Ioh. 1, 433).

⁵⁶ ADAMIK: *Római irodalom az aranykorban* 220. Vö. VON ALBRECHT: *A római irodalom története I.* 553.

⁵⁷ VON ALBRECHT: *A római irodalom története I.* 553.

a következtetésre, hogy Agyichnak a török kiűzésének évszázadáról írott költeménye írást is tematizáló szöveg, ilyen költészetfelfogás eredménye. Ez az észrevétel pedig magával vonja azt a megállapítást is, hogy a költemény klasszikus hagyományhoz való kapcsolata, a Vergilius, Ovidius és más allúziók, fontos építőkövei Assmann szókapcsolatával élve a kulturális emlékezet kialakításának, illetve fenntartásának, és egyfajta, legalábbis ebből a versből kivehető költői modellnek.

A metapoétikusság megragadása érdekében itt térek vissza az írónád (*calamus*) előfordulásaira. A szó kétszer fordul elő, mindkét esetben Mars körüli kontextusban. A Mars haragjánál már idézett, a kardot írónáddal felcserélő magyar népnél először (*pro gladio calamos*), és Mars megszelídítése után másodszor, az immár írónáddal nem erőszakos háborúkat viselő istenség képénél (*Bellaque jam calamo non violenta gerit*). A *calamus* két, emblematikus szöveghelye mögött például Vergilius eklogái húzódhatnak meg mint ennek a tárgynak a költészetben betöltött szerepét kiemelő szövegek.⁵⁸ Ekkor persze *calamus* alatt pásztorsípot értünk, de a szó kétféle jelentését a *Saeculum* nem is igazán korlátozza egyre. Az elégia másik etimológiája a szót az örmény *elegn* szóval köti össze, melynek jelentése 'nád', 'síp', ami arra utal, „hogy az elégia sajátos vonását abban látták, hogy nem lanttal kísérték, hanem fuvolával”.⁵⁹ Az elégiának ez az értelmezése, amennyiben az etimológia pontos, erősíti mind a műfaj, mind a metapoétikus olvasat szövegbeli érvényesülését.

A szerelmi elégiát túlzás lenne ráhúzni a *Saeculum*ra, értelmetlennek is hat ezt megállapítani, ugyanakkor csupán arra gondolok, hogy érdekes módon Agyich költeménye valamilyen mértékig a klasszikus irodalom szerelmi nyelvezetével áthallásos helyzeteket is teremt. Kitűnő példa, azt gondolom, ugyancsak az *Aeneis* negyedik énekének eleje, ahol Didót Marshoz hasonló módon elragadtatva látjuk csak éppen a szerelemtől: *At regina graui iamdudum saucia cura / Vulnus alit uenis et caeco carpitur igni* (Verg. Aen, 4, 1–2, lásd *Saeculum*ban: *rapido carpitur igne magis*).⁶⁰

A bukolika sokfélesége, sokszínűsége⁶¹ teszi lehetővé, hogy a *Saeculum*nál ne lehessen kikerülni ezt a műfajt sem. Azt gondolom, hogy önmagában a *calamus*

⁵⁸ *Tu calamos inflare leuis, ego dicere uersus* (VERG. Ecl, 5, 2) és *hos tibi dant calamos, en accipe, Musae* (VERG. Ecl, 6, 69).

⁵⁹ ADAMIK: *Római irodalom az aranykorban* 220. Vö. VON ALBRECHT: *A római irodalom története I.* 553. lapalji jegyzet (1. lábjeget).

⁶⁰ A latin költészetben Venantius Fortunatusnál van még ugyanezzel a két szóval szerelemábrázolás: *Sigibercthus amans Brunichildae carpitur igne* (VEN. FORT. carm, 6, 1, 51).

⁶¹ „Akárcsak a *satura*, mely a luciliusi előzmény ellenére csak Horatius révén válik műfajjává, a bukolikát is Vergilius teszi azzá. Egyébként minden római bukolikusnál különböző szempontok jelennek meg, úgyhogy Vergilius után is csak feltételesen öröködik meg a műfaj egységessége.” VON ALBRECHT: *A római irodalom története I.* 493.

metapoétikussága is elégséges indok a bukolikára nézve, tekintettel Albrecht irodalomtörténetének megállapítására, miszerint az „[é]neklő pásztorok» alaptémájának különböző árnyalatai vannak: szólhat a költészetről való költészetről...”, illetve a tárgyalt *locus amoenus* leírások szintúgy elégségesek a bukolikus idill alapján. A *Saeculum* idilljei egyúttal a költészetről való költészet vonalába illeszkednek. A klasszikus költészeti hagyományról való beszéd viszont nem csak az írás oldala felől nyer fontosságot, hanem a költemény központi témája, a magyarok háborúban és tudományokban (költészetben) való egyforma jártassága felől is. A *Saeculum*ban a török kiűzése mellett az egyensúly helyreállításában a múzsák és istenek Pécsre való visszatérésének is szerepe van, azaz a költemény koncepciójában a tanult és harcos magyarok kétféle képességük nem egyenlő ápolása miatt szenvedik el a történelem fordulatát. *Nempe juvat Superos, si gens sibi chara deinceps / Praeside sub tali munus utrumque colat.*⁶² A Pallas kezessége alatt mindkét feladatának eleget tevő nép égiek előtti kedvessége tulajdonképpen a *Saeculum* közepén hangzik el, ezzel is kiemelve ezt a koncepciót és a köré szerveződő önreflektív történelmi narratívát. A kortárs vagy személyes életet meghatározó történelem okozta balsors témájával, amelyben magyarok harcokra és tudományokra (*litterae*) való rátermettsége kifejezésre jut, a Vergiliustól műfajnak számító bukolika eklogáin keresztül bővül.⁶³ Így a *Saeculum* a bukolika más jellemzőit is felmutatja a költői önreflektív kivül. Immár a kortárs történelem szövegbe való beszüremkedésével az allegorikus olvasás kérdése szinte magától felvetődik, amelyre Agyich költeménye, amint az megjegyeztem, lehetőséget ad. A *Saeculum* emlegetett lábjegyzetei lehetővé teszik, hogy egyes sorok allegorikussága közvetlenül érzékelhető, mint például Júnó Mária Teréziával való megfeleltetése⁶⁴ vagy a Klimó püspök és Apolló közötti azonosítás.⁶⁵

Ilyenformán a bukolikának kétség kívül sokat köszönhet a szöveg, így némileg felületesnek hat Szörényi leírása, a pszeudo-bukolikus konstrukció. Bár nem tisztán bukolikáról van szó, ezért nem alaptalan visszavonni a bukolikát, de érdemes ezt az állítást

⁶² A költemény ide vonatkozó lábjegyzetében Agyich azt írja, hogy a magyarok először háborúskodók, majd aztán műveltek és tanultak lettek.

⁶³ „Vergilius újjáalkotja a műfajt: [...] a finom költői érzék lecsiszolja az éleket. A közvetett ábrázolás választékos művészete lesz meghatározóvá. A tíz ekloga gyűjteményként is önmagába zárt műalkotás. Ennek ellenére bővül a témakör: a kortárs történelem okozta balsors is megszólal a bukolikában. Vergilius komolyan és kritikusan szembesül azzal a fájdalommal, melyet korábban a politika okozott az embereknek. Az uralkodódicsőítés motívumát nem ellenpontosítás nélkül viszi tovább...” VON ALBRECHT: *A római irodalom története* I. 493.

⁶⁴ *Juno suam dicit, summisque faboribus urbem / Percumulat* „Júnó magáénak mondja, és dicséreteivel elhalmozza a várost”. Agyich lábjegyzetében Mária Terézia Pécs szabad királyi várossá való kinevezését említi.

⁶⁵ *Dum prius in cellas quidquid cecinere sybillae / Pentanus toto congerit orbe Pater.* A *Pentanus Pater* által szobácskákba összegyűjtött sybilla-könyvek alatt a lábjegyzet Klimó püspök könyvtáralapítását nevezi meg.

fenntartásokkal megfontolni. A bukolika irodalmi kódot képvisel a költeményben, amely téma-konvenciókat hoz magával (az elégia nemkülönben), mint a költészetről szóló költészet és a történelmi balsors, és ilyen módon megkerülhetetlen olvasási kódok implikációjára is sor kerül. Ha adott esetben eltekintünk a bukolikus költészet témáitól, ismertetőjegyeitől, kevésbé kézenfekvő az a viszony, amely a klasszikus hagyományt felmutató „alakzatok” (allúzó, metalepszis) és a szöveg témája, tétje(i) között van (pl. Mars haragja, Mohács, a kiűzés évszázada, magyarok kétféle természete). A bukolika a költemény metapoétikus koncepciójának lényeges része, melyen osztozik az elégiával, és az elégia az emlékezet koncepciójába csatlakozhat, amit a történelmi balsors Vergiliustól származó tematikájával a bukolika is árnyal.

Rövid kitérés erejéig Szörényi pszeudo-mitikus konstrukciójára tekintettel meg kell említeni az antik mítoszok szerepét is. Ahogy a bukolika (és a többi műfaj) a költői témák koherens változtatását teszi lehetővé, úgy a mítosz is Agyich sematikusnak mondható istenalakjai ellenére (lévén azokat funkcióik felől mozgatja) a fikció és a történetmondás fordulatait lendíti előre. Az utalásokon túl az antik mitológia a klasszikus szövegekhez hasonlóan a *Saeculum*-ban is érvényesít egyfajta mitikus időt és teret az emberi mellett, ezért lehet azt mondani, hogy az antik mitológia nem csupán eszközszerű, alkalmi használata van jelen Agyich szövegében, hanem hogy az isteni és emberi szféra, illetve idő kölcsönösen egymásra utalt körülmények között képződik meg. Az isteni és emberi cselekvés egyaránt befolyásoló tényező a felvilágra, az alvilágra és az árnyékvilágra nézve. Ha Mars haragszik, akkor az azért van, mert a magyarok elfordultak a harctól, és ha a magyarok elfordulnak a harctól, akkor lehet tudni, hogy Mars haragra gerjed. Ennélfogva ha a magyarok nem ápolják egyik vagy másik természetüket, nem tesznek eleget egyik vagy másik feladatuknak, az a sorsukon kívül kihatással van az istenek helyzetére, és egy korábbi egyensúlyi állapot megszűnését is maga után vonja (ez a típusú hiány a hübrisz kategóriájára emlékeztethet, ti. úgy lehet jelen esetben gögössé válni, ha a magyarok feladják egyik kötelességüket, vagy Mars haragja túlzott). A változásnak pedig szükségképpen valamelyik oldalon kell bekövetkeznie (Mars megszelídítése). A mitikus és történelmi sík ilyen egymásba csúsztatása az antik irodaloméhoz hasonló összetett elbeszélésmódot hozhat létre, miáltal Agyich a történelmi balsorsot a mítosz (mint összetett elbeszélés) jelentéstöbbséggel felruházó, általános tapasztalato(oka)t rögzítő ábrázolásmódján keresztül tudja előadni. A *Saeculum* ilyen általános tapasztalata az emlékezet működése, amely mind az írás, mind a közösség összetartozása nézőpontjából fontos.

A *Saeculum* intertextusai

Agyich költeménye, amint arra már többször is utaltam, igen bőségesen merít Vergilius és Ovidius művészetéből. Ez leginkább a két költészet nyelvének, nyelvi eszközeinek „hasznosítását” jelenti, és valójában az ilyen típusú célzások a gyakoribbak, ami nemcsak a két augustus-kori szerző esetében igaz. A *Saeculum* például olyan fordulatokat köszönhet Ovidius költészetének, mint a *stygiis vadis*, amely az ókori latin irodalomban egyedülálló megnevezése az alvilági vidéknek,⁶⁶ vagy mint az *ingenuas artes*,⁶⁷ az inkább ovidiusi *Prima Ceres*,⁶⁸ illetve főleg a *Metamorphosest*. Vergiliusnak pedig leginkább az eklogáit, értve ez alatt a bukolikáról mondottakat. A két költő nagy súllyal van jelen a *Saeculum*ban, nevük a költemény metapoétikus megformáltságának tükrében is érzékelhető módon Agyich számára valamiképp a költészettel azonos, és az általuk képviselt költői tradíción, nyelvi előképeken keresztül végzett emlékező tevékenység felől is fontos.

A továbbiakban az intertextusokat a kritikai apparátusok mintájára jelzem, és, ahogy a bevezetőben említettem, ott térek ki elemzésükre, ahol módomban áll. Leginkább a klasszikus hagyomány felmutatása szintjén tárgyalom őket, és még kisebb mértékben tartalmi kapcsolatok szerint.

Ovidius a *Metamorphoses* vaskor-leírásán kívül – erre mindjárt kitérek – bizonyos „megfogalmazásokban” fedezhető fel a szövegben. Ilyen az *omine non fausto* (*Hungaricae flos huc collectus in unum / Omine non fausto Nobilitatis erat* azaz, a magyar nemesség színe-java nem kedvező jelben gyülekezik), ami a *Tristiában* ugyanilyen sorrendben szerepel, metrikailag is egyező pozícióban, a pentameter cezúráig tartó első felében.⁶⁹ A II. Lajos halálával megingó reményhez (*spes labat*) hasonló kép ugyancsak előfordul a *Tristiában*, de sehol máshol a római irodalomban.⁷⁰ A *Tristia* a Mohács utáni események, az elnéptelenedés leírásakor is szóba kerülhet: a háború lakosságot érő pusztításainak kétféle leírása az elnéptelenedés és más elemek miatt is összeolvashatónak tűnik.⁷¹

⁶⁶ Más egyeztetésekkel szemben, mint *stygia aqua* (OVID. Met, 3, 505), *unda* (pl. VERG. Aen, 12, 91); *stygio lacu* (PROP. Eleg, 4, 3, 15), *luco* (OVID. Met, 1, 189), *regno* (SIL. ITAL. Pun, 13, 553); *stygi regni* (LUCAN. Phars, 7, 169); *stygium litus* (SEN. Herc O, 1550) etc., a *stygiis vadis* itt: OVID. Ibis, 224.

⁶⁷ Leszámitva az epigráfia emlékeit (pl. CLE 01167, 1) csak Ovidiusnál több helyen is (pl. OVID. Ars, 2, 121).

⁶⁸ Agyichnál: *Prima Ceres delapsa polo properavit amatae* vö. *Prima Ceres unco glaebam dimovit aratro* (OVID. Met, 5, 341) vagy *Prima Ceres avidae gavisa est sanguine porcae* (OVID. Fast, 1, 349) stb.

⁶⁹ *Omine non fausto femina virque meo* (OVID. Trist, 2, 6), vö. még Ovid. Met, 6, 448 és 9, 785. A tagadószo más metrikai pozíciójára a szintagmában lásd: Drac. Romul, 10, 290 és az Anthologia Latina 189, 3.

⁷⁰ *Cur labat ambiguo spes mea mixta metu?* (OVID. Trist, 4, 3, 12)

⁷¹ Agyich szövegében: *Ingressusque vias nullo custode patentes, / Pannonicos circum depopulatur agros, [...] Obvia barbaricus corripit ense furor; [...] Hostili rapitur Gaza sacrata manu: / Diffugiunt trepidi cives, pars maxima ferro / Sternitur, [...] Est populus multo, quam fuit ante, minor.* Vö. *Hostis equo pollens longaque*

A *Saeculum* szövegét legjellegzetesebben a *locus terribilis* hozza kapcsolatba a *Metamorphoses* első énekével. A vaskor leírásából nem egyedül a *vivitur ex rapto* emblematisz szentenciája kerül át a *Saeculum*ba, hanem más részletek is megismétlődnek. Agyich tudatos és nagyon finom, az esetlegességet vagy erőltetettséget kerülni igyekvő, mondandójához igazító változtatásain keresztül. A rokonok (após-sógor, férj-feleség, apa-fió, testvér-testvér) közötti feszült ellentétet⁷² Agyich azzal a képpel csempészi be szövegébe, hogy a koporsón hozzátartozójuk nyugalma érdekében egymást megcsaló emberek nem tudják, hogy végül a barátjuk vagy valaki számukra idegen van-e a sírban (*si quid concluderit arca, / Nunc hospes, furto cras peregrinus habet*). A földet és eget utolsónak elhagyó Astraea (*Ultima caelestum, terras Astrae reliquit* Ovid. Met, 1, 150) ugyancsak megtalálható Agyich költeményében mintegy öt oldallal később (*Post Astrea subit, quae liquerat ultima terras*). A mitológia bevett fordulata, hogy az esthajnalcsillag képében utoljára távozik az éjszaka közeledtével az igazságistennő, ilyen formában egyedül Ovidiusnál szerepel a római irodalomban. Nagyjából négy oldallal arrébb, ahol Daedalus és Brontes segítségével helyreállítják Pécsset, és azt a képet látjuk, hogy a hegyeket és erdőket szekerekben viszik az építkezéshez (*Montes, et silvae plaustro stridente ferentur*), emlékeztet a vaskor hajóinak képére, amelyek nemrég még a hegyeken álló fák voltak, most pedig ismeretlen hullámokban hanyódnak.⁷³

A *Metamorphoses* más szöveghelyeit is fel lehet ismerni a *Saeculum*ban, például Pécs mint *locus amoenus* leírása kapcsán,⁷⁴ ahol a Dryasok vezette kórus motívumát ugyanazok a szavak írják le, mint Ovidiusnál, hasonlóan sorvéghez igazodó és grammatikailag khiasztikus elrendezéssel. Ezen felül az ovidiusi helynél is a motívum kies liget leírásába ékelődik; azaz a két részlet összeolvasásának lehetősége itt is felmerül. Ismét a szavak elrendezése és ismétlése szempontjából párhuzamba állítható a 8. ének egy sora Mars büntetésének megkezdésével.⁷⁵ Továbbá Széchényi Ferenc dicséretében a *Tu pater es populi...* kezdetű felsor teremthet még kapcsolódási pontot a *Metamorphosesszel*, különösen akkor, hogyha a „herkulesi természettől

volante sagitta / Vicinam late depopulatur humum. / Diffugiunt alii, nullisque tumentibus agros / Incustoditae diripiuntur opes, / Ruris opes parvae, pecus et stridentia plaustra, / Et quas divitas incola pauper habet (OVID. Trist, 3, 55–60 skk.).

⁷² *Non socer a genero, fratrum quoque gratia rara est. / Inminet exitio vir coniugis, illa mariti...* (Ovid. Met, 1, 145–46 skk.).

⁷³ *Navita, quaeque diu steterant in montibus altis, / Fluctibus ignotis insultavere carinae* (OVID. Met, 1, 133–34).

⁷⁴ *Et qua mox Dryades laetas duxere choreas* vö. *Saepe sub hac dryades festa duxere choreas* (OVID. Met, 8, 746 skk.).

⁷⁵ *Jamque luit meritas pro tanto crimine poenas* vö. „Di” que „sumus, meritasque luet vicina poenas...” (OVID. Met, 8, 689 skk.). A 689. sornak a környezetével is érdemes összehasonlítani a *Saeculum*nak ezt a részét, tekintettel arra, hogy Ovidiusnál a Philemon és Baucis történetéről van szó. Még egy érdekesség, hogy a *Saeculum*ban két sorral lejjebb előforduló *bella iusta* szintagma a római irodalomban egyedül Ovidiusnál fordul elő (lásd OVID. Met, 8, 58), viszont a későbbi latin nyelvű irodalmakban annál bevettebb.

szilárdan” (*Herculeo firmus pectore solus ages*) Széchényire értett állapothatározót is hozzávesszük. Így ugyanis Herkules Nessus okozta halálának története jobban kiérezhető a panegyricus lehetséges mintái közül⁷⁶. A *pater populi* szókapcsolat Jupiter beszédében is szerepel, aki magára érti azt, saját magát mint az istenek atyját hivatkozva (*Quod memoris populi dicor rectorque paterque* Ovid. Met, 9, 245), és hálásan megnyugtatója népét, amiért azt Herkules, fia halála aggasztotta, és megnyugtatós utal arra, hogy a hősnek ezúttal sem esett különösebb baja. A Herkules történetével való kapcsolatot az magyarázhatja, hogy Széchényit a dicséret egyszerre ruházza fel Herkules erejével (*Herculeo pectore*) és bízta meg az istenek (és így Jupiter) feladatainak végzésével, így állítva őt az istenek szolgálatába Herkuleshez hasonlóan. Széchényi az átvállalt feladatoknál fogva a nép atyjához (Jupiter) is hasonlít, helye pedig, Herkuleshez ugyancsak hasonlóan majd az istenek között lesz (*Tempus erit cum te, ... Numinibus reliquis adnumerare queam*).⁷⁷

Vergiliust szintén kiemeltem már korábban a *Saeculum* néhány részletére kitérve. A *Metamorphoses* mellett az *Aeneis* nyelve is visszaköszön Agyich tiszta, és a klasszikus irodalmi nyelvre hajazó stílusában. Agyich, aki Vergiliustól átveszi az általa újraélesztett *armipotenst*, Ovidiustól pedig a *Mulcibert*, ilyen módon a két eposzt mintául kezelve maga is él nyelvi leleménnyel, mintegy imitálva a római eposz nyelvét (ebbe az imitációba az *aemulatio* is belefér). Az *urbs Pentana*, vagy *Pentanum solum*, amely Pécs epikus megnevezésére szolgál, és amely kétségtelenül jobban megfér az hexameterekben, mint a *Quinque Ecclesiae*, Agyich kitűnő szava, az újdonság természetében Vergilius *ignipotens*ére emlékeztethet. Vagy például a törököt is különböző megoldásokkal, a *Getával* és a *lunares populossal* ülteti át latinra. Így Vergilius főleg mint eposzíró jelenik meg a *Saeculum*ban.

Az *Aeneis* szerzőjét például a *dives opum*⁷⁸ vagy az *argenti pondus et auri*⁷⁹ szintagmák használata mögé lehet képzelni. De ugyanígy a *sanguine terra madet*,⁸⁰ ahol Pécs

⁷⁶ Ha vannak ilyenek; a többi feltételezésemhez egyelőre még nem találtam elég bizonyítékot.

⁷⁷ Széchényi dicséretében az idő múlását jelző pentameter (*Jamque suum dictus conficit annus iter*) két ovidiusi pentameterrel is összecseng: *Et peragat coeptum dulcis ut annus iter* (OVID. Fast, 1, 188) és *Et peragit lentis passibus annus iter* (OVID. Trist, 5, 10, 6). Érdemes megfigyelni, hogy az *annus iter* mindhárom esetben a sor végén van.

⁷⁸ Például az *Aeneis* első éneke elejéből: *Urbs antiqua fuit (Tyrii tenuere coloni) / Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe / Ostia, dives opum studiisque asperrima belli* (VERG. Aen, 1, 12–14) vö. *Nunc, ubi dives opum latius consedit in oris*.

⁷⁹ *Thesaurus, ignotum argenti pondus et auri* (Verg. Aen, 1, 359) vö. *Egeritur templis argenti pondus et auri*. De e mögött a szintagma mögött Lucretiust és Horatiust is ott láthatjuk: *Et simul argenti pondus plumbique potestas* (LUCR. Rer. Nat., 5, 1242), *Quid iuvat immensum te argenti pondus et auri* (HOR. Sat, 1, 1, 41). Érdemes megfigyelni, hogy Horatiusnál és Vergiliusnál a szintagma ugyanolyan szórendű és sorvég helyzetű.

⁸⁰ Agyich: *pars maxima ferro / Sternitur, effuso sanguine terra madet* vö. *ubi plurima fuso / Sanguine terra madet striduntque hastilibus aurae* (VERG. Aen, 12, 690–91). Érdekesképpen lásd még Corippusnál *tunc sanguine mixto / Terra madet. strident missis hastilibus aurae* (CORIPP. Ioh, 5, 64–65). A *pars maxima sternitur* mögött pedig további eposzok bukkanak fel, mint Lucanus *Pharsaliája* (*Latiae pars maxima turbae / Fastidita*

pusztulásáról van szó,⁸¹ illetve az *oculis aeqvis*⁸² mögé is, ahol meg Jupiter az égből figyelve látja a bajokat, szomorkodik, és egyformán méltányos tekintetével nem is tűrheti azokat. A *pater superum*⁸³ szintűgy az *Aeneis* költőjére vezethető vissza. E sokat emlegetett pécsi idillhez tartozó szövszerkezeten felül a locus mögött a *Georgica* költője és egyéb szerzők bújnak még meg: a tápláló Ceres és Bacchus/Liber adományait ábrázoló részlet Horatiust is megidézheti, a Dryasoknak a két istenséghez való társításával pedig Terentianus Maurus, egy 2-3. századi költő metrikáról írott tankölteménye is távoli kötődést létesít Agyichcsal.⁸⁴

T. Maurus tankölteménye nyomán ezek a szöveghelyek szintén arra mutathatnak rá, hogy Agyich költői gyakorlata hogyan él a klasszikus irodalmi toposzokkal, amelyek valamilyen költői iskola, versírási gyakorlat bevett elemeinek funkciójában is, jóllehet közhelyek, a klasszika helyiértékét és szimbolikusságát érzékeltethetik. Az ilyen eszközszerűnek tűnő alkalmazás mögötti kontextusokat is érdemes odaképzelní, így a szöveg rituális jelentősége nem kizárólag valamilyen kultusz aktualitása miatt lehet érvényes (pl. a fenti termékenység), amely az idővel lassan kiüresedik, hanem az ezt a helyet átvevő és újra betöltő irodalmi tradíció, a szöveghagyomány folytonossága miatt is. Agyichnál pedig éppen az írás megjelenítése révén bír jelentőséggel a klasszikus mintakövetés. Ennélfogva a szöveg végig arról tanúskodik, hogy a beemelt költői figuráknak, elsősorban Vergiliusnak, Ovidiusnak, nem feltétlenül csupán költői hatást lehet tulajdonítani, hanem a mai olvasó számára Agyich mellett a *Saeculum* társszerzőinek is tulajdoníthatók, amennyiben úgy

iacet Lucan PHARS, 7, 844–45) vagy Silius Italicus *Punicája* (*Bellantum pars magna iacet* SIL. ITAL. Pun, 9, 315). Mindkét szerző mellett több példa szól, és a bizonyos mértékű tartalmi azonosság (*pars maxima, pars magna, iacet*).

⁸¹ Maga az itt lévő *locus terribilis* a következő oldalon benne szereplő *vivitur ex raptó*val ismét felidézheti a *metamorphoses*i vaskort, a Gigasok kiömlő és a földet benedvesítő vérének képét a belőle születő emberrel, amire a pusztítás és teremtés egymás utániságával Agyich hasonló ívű koncepciója is emlékeztet, hiszen versében a mohácsi vésztől a lakosságában is újjászülető Pécsig jut. *Effuso sanguine terra madet* vö. *Perfusam multo natorum sanguine Terram, / Inmaduisse ferunt calidumque animasse cruorem* (OVID. Met, 1, 157–58).

⁸² Agyich: *Jupiter e caeli dum statione videt, / Indolet, indignans oculis nec sustinet aeqvis* vö. *Nec Saturnius haec oculis pater aspicit aeqvis* (VERG. Aen, 4, 372) és *ita me referat tibi magnus ovanter / Iuppiter aut quicumque oculis haec aspicit aeqvis* (VERG. Aen, 9, 209). Lásd még egy újabb eposzban, Flaccus *Argonautikájában*: *Atque ea non oculis divum pater amplius aeqvis / Sustinuit* (VAL. FLAC. Arg, 4, 1–2), ahol tartalmi egyezés is van. Flaccus máshol is használja ezt a képet: *tu, nuntia sontum / Virgo Iovi, terra oculis quae prospicis aeqvis* (VAL. FLAC. Arg, 794–95).

⁸³ *Ipse pater Superum, placuit dum ponere curas, / Dicitur hoc toties delituisse solo* vö. *Pater ipse suo superum iam signat honore?* (VERG. Aen, 6, 780)

⁸⁴ *Bachus, et alma ceres pleno sua munera cornu / Fudunt, Pomonae nec capiuntur opes* vö. Vergilius: *Liber et alma Ceres, vestro si munere tellus* (VERG. Georg, 1, 7), Horatius: *Nutrit rura Ceres almaque Faustitas* (HOR. Carm, 4, 5, 18), T. Maurus: *'Liber et alma Ceres' et 'ferre simul Dryadesque', / 'Munera vestra cano: et studium cui prima ferentem' ...* (TER. MAUR. Syll, 1140).

érezzük, hogy a *Saeculum* írása folyamatában beépülő vergiliusi-ovidiusi és egyéb szövegrészek felismerhetősége az olvasás folyamatában nem évül el.⁸⁵

Vulcanus műhelyének belseje a vasat megmunkáló Kyklópsokkal, talán ez is besorolható a *Saeculum Aeneistől* áthallásos pontjai közé. Ezt leginkább a mitikus alakok és a vas együttes előfordulása erősítheti meg, tekintve hogy az *Aeneis*hez képest a római irodalomban nincsen, vagy legalábbis nem találtam utalást a Kyklópsok és a vas párosítására.⁸⁶ Emellett a győzelemből gazdagon megtérő sereg kövér zsákmánya is (*spoliis opimis*)⁸⁷ és a nyögő hitetlenséggel szemben örvendő öreg hit (*cana fides*)⁸⁸ is vergiliusi kifejezések a szövegben.

Végül kitekintésképpen rátérek még arra a néhány szerzőre, kiknek műve valamiképpen intertextuális kapcsolatban állhat Agyichével. Részint felvetésként fogalmazom meg e megfigyeléseimet, amelyekkel az Ovidius és Vergilius melletti szerzők keresésére próbálok némi alappal szolgálni.

Silius Italicus kora császárkori költő *Punica* című eposzában van meg Agyichéhoz is hasonló formában a *tollit ad astra caput* költői kép, de először Statiusnál szerepel.⁸⁹ A csillagokra emelt fej mozzanatán kívül nem feltétlen adódik bármilyen szorosabb viszony ezek között a helyek között, de talán a különböző szembenállások révén jobb megvilágítást kaphat a képhasználat egyedisége. A Venantius Fortunatusnál, késő császárkori költőnél is előforduló kép például az imádsággal kapcsolódik össze Agyich sokkal prózaibb, győzelmi összefüggésével szemben.⁹⁰ Ha adott esetben a csillagokra emelt fej a későbbi latin irodalmak költészetében túlnyomóan a transzcendenssel együtt van jelen, akkor ez a *Saeculum*

⁸⁵ Adalékul szolgálhatnak még a *pleno cornu*hoz kapcsolható horatiusi részek. Vö. *Iam Fides et Pax et Honos Pudorque / Priscus et neglecta redire Virtus / Audet adparetque beata pleno / Copia cornu* (HOR. Carm Saec, 57–59) vagy *aurea fruges / Italiae pleno defudit Copia cornu* (HOR. Epist, 1, 12, 28–29). Silius Italicus átfogalmazása az adományok öntésének más képbe helyezésével az új használat révén hívhatja fel a figyelmet a tradíció kultusszal szembeni térnyerésére, ill. működésére: *sopor sua munera tandem / Applicat et mitem fundit per membra quietem* (SIL. ITAL. Pun, 6, 96–97). Hasonlóan Statiusnál is: *Somnus et implacido fundit gravia otia cornu* (STAT. Theb, 5, 199).

⁸⁶ Agyich: *Protinus officio veniunt de rupe Cyclopes / Et multo ferri pondere colla gravant* a tüstént kötelességből és barlangjaikból érkező lények nyakukon cipelik Mars bilincseihez szükséges vasat, Vergiliusnál pedig barlangjaikban munkálják azt: *Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro* (VERG. Aen, 8, 424).

⁸⁷ *Vicimus! et miles spoliis ditatus opimis [...] redit* vö. *Aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis / Ingressur victorque viros supereminet omnis* (VERG. Aen, 6, 855–56).

⁸⁸ *Gaudet cana fides, impietasque gemit* vö. *Cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus / Iura dabunt* (VERG. Aen, 1, 292–93).

⁸⁹ Agyichnél, ahol török győzelmi mámorát a vitézségéhez mérten túlságos gőg és kérlelhetetlenség jellemzi: *Hostis habet palmam, nimium qua forte superbus, / Non exoratum tollit ad astra caput* vö. *discedere signis / Haud licitum, summumque decus, quo tollis ad astra / Imperii, Romane, caput, parere docebat* (SIL. ITAL. Pun, 7, 93–95) és *largae qua non opulentior umbrae / Argolicos inter saltusque educta Lycaeos / Extulerat super astra caput* (STAT. Theb, 6, 91–93).

⁹⁰ Vö. *Confessus Christum duxit ad astra caput* (VEN. FORT. Carm, 2, 12, 4) és *Orando hinc patriae ducis ad astra caput* (VEN. FORT. Carm, 3, 13, 20).

nyelvezetére nézve további megállapításokkal bírhat. A *Punicában* ezen felül olyan ostromleírások is vannak, amelyek Pécs falakra zúduló „közáporával” áthallásosak.⁹¹ Valamint a *cuspile teli* (dárda hegyével), mely Agyichnál a hydra ledöfésénél szerepel, a római irodalomban csak Siliusnál található.⁹²

A kései császárkori Corippus *Iohannis* című eposza Pécs pusztulásakor a harsogó gyász, a férjét elsirató feleség és a fiait elsirató apa megjelenítésében tűnik fel. Agyich sorai így festenek: *Luctus ubique sonat, deplorat nupta maritum, / Prosequitur lacrimis pignora chara pater*, melyből a *luctus ubique sonat* rész szó szerint is megvan a *Iohannisban*,⁹³ illetve a motívum megismétlődik az eposzon belül a hitves és az utódok elsiratásának jelenetével együtt, ekkor azonban Agyichcsal ellenkezőleg, tagadással.⁹⁴

Alcimus Avitus *Poematum libri* című művében az Agyichnál is szereplő *caput mali* szólásszerű kifejezés a bűnbeesés témájával kerül elő.⁹⁵ A késő császárkori keresztény irodalomban gyakran előforduló képre a klasszikus római irodalomban nincsen példa. Agyichnál Mars haragjának az okaként szerepel.

⁹¹ Agyich: *Saxorum crebro quatiuntur grandine mundi* vö. *Et densa resonant saxorum grandine turres* (SIL. ITAL. Pun, 2, 38), ill. *Parcebatque vapor, saxorum grandine dirus / Arcebat* (SIL. ITAL. Pun, 14, 430–31).

⁹² *hanc [...] / Confossam teli cuspile mersit aquis* vö. *Ac summi tegimen suspendit cuspile teli* (SIL. ITAL. Pun, 9, 176).

⁹³ *Luctus ubique sonat, terror tristisque per omnes / It metus* (CORIPP. Ioh, 1, 42–43), ami Agyichnál is pentémimerés.

⁹⁴ *nullus tunc reddidit ullum / Funeris obsequium: sonuit non luctus in orbe / Non sponsus sponsam flevit, non nupta maritum, / Nulla parens natos doluit native parentem* (CORIPP. Ioh, 3, 355–58).

⁹⁵ Agyichnál: *haec tanti causa caputque mali* vö. *Haec me coniliis vicit devicta sinistris / Haec sibi iam notum persuasit sumere pomum. / Ista mali caput est, crimen surrexit ab ista* (ALC. AVIT. Carm, 3, 102).

Bibliográfia

ADAMIK Tamás: *Római irodalom az aranykorban*. Seneca, Budapest 1994.

FEDÉLES: „A pécsi káptalan és tagjai Klimo püspök idejében”, *Jelenkor* (2011) 515–523.

POHÁNKA Éva: „«Boldog idők! Amikor az emberi értelem ilyen intézményekben támogatásra lel»”, *Jelenkor* (2011) 524–528.

SZÖRÉNYI László: *Epikus témák a pécsi latin nyelvű bukolikában*, in SZÖRÉNYI László: *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*. AmfiPressZ, Budapest 1993. 140–144.

SZÖRÉNYI László: *Latin költészet 1770 és 1820 között*, in SZÖRÉNYI László: *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és a neolatin irodalomról*. Kortárs Könyvkiadó, Budapest 1999. 105–106.

T PAPP Zsófia: *Agyich István kanonok élete és versei (könyvtári adatok alapján)*, in FONT Márta — VARGHA Dezső (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 13. – Koller József emlékkonferencia (2002. október 24-25.) válogatott előadásai*. Pécs Története Alapítvány, Pécs 2003. 201–245.

VON ALBRECHT, Michael: *A római irodalom története I-II*. Balassa Kiadó, Budapest [2003]–[2004].

Tartalom

Bevezetés.....	2
Agyich élete és recepciója.....	4
A <i>Saeculum</i> és cselekményszerkezete.....	8
A <i>Saeculum</i> műfajai	16
A <i>Saeculum</i> intertextusai.....	21
Bibliográfia.....	27
Tartalom	28